ISSN 2591-1201 LETNIK 4 • 2020 • ŠTEVILKA 1 IN 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2020

Redakcija te številke je bila zaključena 2. 11. 2020.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Cena te številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 4 • 2020 • ŠTEVILKI 1 IN 2

VSEBINA

Uvodnik

Tamara Griesser Pečar
Koroški plebiscit – ob stoletnici
7

Razprave

Aleš Šafarič
Telesnovzgojna organizacija Orel po 1. svetovni vojni
21

Marica Karakaš Obradov
Doseljavanje Slovenaca u NDH s posebnom osvrtom na područje Korduna i Banovine
67

Damjan Hančič
Revolucija v okupirani Ljubljani v letih 1941 in 1942: žrtvoslovni prikaz njenih posledic
91

Mirjam Dujo Jurjevčič
Biti partizan, vaški stražar ali domobranec
119

Jelka Piškurić
»Sistem socialistične demokracije in razvoja socialističnega gospodarstva stremi za tem, da se formirajo gospodarsko močne občine«
155

David Petelin
Od več ljubljanskih do enotne mestne občine
177

Aleš Maver
Rim 45 pr. Kr., Milan 395 po Kr., Metlika 1999 po Kr.: Neprijetnost in nujnost spomina na državljansko vojno
217

Predstavitev zgodovinskih virov

Ivo Jevnikar
Ob spominih Francija Heinriharja o bojih za severno mejo
241

In memoriam

Renato Podbersič ml.
Pavle Borštnik
267

Recenzije

Mateja Čoh Kladnik
Leon Štukelj in Tovarišija
277

Tomaž Kladnik
Slovenski razkol
281

Renato Podbersič st.
Z udarno pestjo
287

Recenzije

Sandro Oblak, Z udarno pestjo, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2020, 286 strani

Knjiga redne zbirke Goriške Mohorjeve družbe za leto 2021 *Z udarno pestjo* pomeni nadaljevanje tradicije Mohorjevih knjig na Primorskem s posluhom za domačo zgodovino. Z njo nas avtor mag. Sandro Oblak popelje v zapleteni čas druge svetovne vojne tja do leta 1950 na Idrijskem in Cerkljanskem, v kraje, ki so nekako na robu Primorske in se v marsičem nagibajo že na gorenjsko stran, ki pa so v takratnem obdobju delili zgodovinsko usodo druge Primorske.

Avtor knjige živi v Cerknem, na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pa je študiral zgodovino. Za magistrsko nalogo si je izbral vsebino, ki sestavlja jedro te knjige. Tudi večletna zaposlenost v Cerkljanskem muzeju mu je omogočala, da se je posvečal krajevni zgodovini. Tako je v okviru nagrajene razstave o prvi svetovni vojni na Idrijskem in Cerkljanskem izdelal zbirko podatkov o žrtvah iz tistega obdobja. Sodeloval je tudi pri nastajanju obsežne monografije avtorice Ane Štucin o zgodovini Cerkljanske.

Knjiga *Z udarno pestjo* izhaja iz avtorjeve usmeritve, ki ga, kakor sam zapiše v uvodu, »*sili*« odkrivati nerazkrito in pojasnjevati nepojasnjeno (Uvod, str. 15). Zaveda se, da je odstiranje preteklosti nedokončana zgodba. Pri njegovem delu

nepristranskega raziskovalca ga žene želja po resnicoljubnosti, in ne kakšna želja biti všečen takim in drugačnim političnim linijam. Zanj tudi ni tabujev, če so mu odkritja in ugotovitve, do katerih pride, všeč ali ne. Zelo jasno opredeli cilj tega svojega dela, ki »*ni ovreči ali izničiti pozitivnih vidikov partizanskega boja, bolje je govoriti o dopolnitvi mozaika. Manjkali so namreč bistveni koščki, da bi bila slika dogajanja na obravnavanem območju čim bolj popolna*« (str. 16). Tako v knjigi skozi arhivsko gradivo, literaturo in spomine spregovorijo tudi tisti, ki so bili v desetletjih po drugi svetovni vojni pahnjeni na rob zgodovinske pozabe. Avtor tudi tem ne odreka pravice, da postanejo del naše preteklosti.

Delo ima podnaslov *Odnos ljudske oblasti do resničnih in namišljenih domačih nasprotnikov na Idrijskem in Cerkljanskem (1943–1950)*. V to skupino avtor uvršča resnične nasprotnike, ki so se proti partizanom borili z orožjem, kot tudi namišljene, to je tiste, za katere je partizanska in povojna oblast sama ocenila, da ji nasprotujejo.

Časovno je delo umeščeno v obdobje po kapitulaciji Italije (8. septembra 1943), ker se je šele takrat na Primorskem partizanstvo začelo zares razvijati z več negativnimi pojavi, ki so ga spremljali. Drugi časovni mejnik je leto 1950, ko se je približno do takrat nova oblast po priključitvi Primorske utrdila, izvedla večino gospodarskih ukrepov proti svojim »nasprotnikom«, izpeljala glavne sodne procese, obračunala z informbirojevci in še kaj.

Avtor v uvodu sam razloži, kako je potekalo zbiranje gradiva za knjigo. V prvi fazi je pregledal obstoječo literaturo. Našel je veliko gradiva o partizanskem bojevanju, manj pa o drugih vidikih medvojnega dogajanja na Idrijskem in Cerkljanskem. Skoraj nobene literature ni zasledil o boju proti resničnim in namišljenim nasprotnikom partizanske in povojne oblasti. Še največ je o tem pisal dr. Boris Mlakar. V drugi fazi je pregledal

medvojno in povojno časopisje partizanskega in protirevolucionarnega tabora, raznovrstno spominsko literaturo, periodične publikacije, zbornike itd. Sam pravi, da ga je časovno najbolj okupiralo zbiranje arhivskega gradiva od Ljubljane, prek Idrije, Cerknega do župnijskih arhivov. Kljub raznim čiščenjem pred razpadom Jugoslavije je naletel na dovolj zajetno količino gradiva, ki je bila koristna pri sestavljanju slike medvojnega ter povojnega dogajanja na Idrijskem in Cerkljanskem. To raznovrstno gradivo je avtor »*s svojim eruditskim pristopom s pridom uporabil oziroma izkoristil*« (Boris Mlakar, Predgovor, str. 12). Tretjo fazo raziskave je predstavljalo zbiranje ustnih pričevanj. Ta predstavljajo pomembno dopolnilo in po svoje tudi korektiv arhivskim dokumentom, ki so lahko preveč splošni, brezosebni in včasih tudi pomanjkljivi in zavajajoči. Avtor je v tem pogledu pokazal zadostno mero rahločutnosti in poštenosti pri upoštevanju med seboj večkrat nasprotujočih si virov. Odziv je bil različen: vesel, zadržan in tudi anonimen. *Nil novi sub sole* v naši povojni slovenski »dolini šentflorjanski«, vse do današnjega časa.

Avtor je do svojega dela samokritičen, saj pravi, da gre le za skromen poskus pregleda in interpretacije medvojnega ter povojnega dogajanja na Idrijskem in Cerkljanskem. Vendar ne smemo pozabiti, da je knjiga prva večja raziskava s to tematiko, zato je moral avtor ob velikem številu zadevnih virov do neke mere ostajati na ravni pozitivistične zgodovine, čeprav je poskušal dogajanje tudi posplošiti, interpretirati in poudariti bistvo, kar ni bilo preprosto. Korektno je identificiral in predstavil pojav primorskega domobranstva in obrobnega četništva. Ta pojava je uvrstil med t. i. resnične domače nasprotnike, kar je označil že v podnaslovu knjige. Strnjena predstavitev Idrijskega in Cerkljanskega do prve svetovne vojne, kratek pregled zgodovinskega dogajanja tam od leta 1918 do 8. septembra 1943, pregled vojaškega položaja od septembra 1943 do maja 1945

ter omenjeni pojav domobranstva in četništva obsegajo dobro četrtino knjige, to je prvih 90 strani.

Osrednji del knjige (str. 91–170) obsega poglavja o delovanju partizanskih represivnih organov, nedisciplinirane obnašanju partizanske vojske, zaplembah in razlastitvah premoženja med vojno in medvojnem odnosu partizanske oblasti do vere in Cerkve. Posvečen je soočanju partizanskih oblasti z vsemi domačimi nasprotniki, pri čemer je bila osrednja vloga komunističnega vodstva. Služil mu je razvejani represivni aparat prek pokrajinskih, okrožnih in okrajnih organov in izpostav, ki je bil dejaven tudi na Idrijskem in Cerkljanskem. Avtor natančno predstavi delovanje tega aparata, njegove najbolj izpostavljene operacije, vključno s t. i. gestapovsko zaroto in tragedijo v Cerknem pozimi 1944. Navaja dolg nabor represivnih ukrepov, med katerimi ni manjkalo številnih likvidacij, posebej izpostavi stališče revolucionarnega vodstva do Cerkve in posameznih duhovnikov. Pri tem je bil že na samem začetku po italijanski kapitulaciji bistveno različen položaj na Idrijskem in Cerkljanskem: Idrijsko je bilo zaradi rudnika živega srebra pod stalno nemško okupacijo, Cerkljansko pa je bilo stalno osvobojeno oziroma partizansko ozemlje. Verjetno zaradi tega se je na Idrijskem domobranstvo vsaj pojavilo, a ne prevladalo. Na Cerkljanskem je lahko partizanska oblast pokazala svoje bistvo in tudi prebivalstvo jo je večinsko podpiralo. Po drugi strani pa avtor pokaže na represijo partizanskih oblasti, ki je zadevala tudi širši krog ljudi, »namišljenih domačih nasprotnikov«, potencialnih nasprotnikov nove uveljavljajoče se ljudske oziroma revolucionarne oblasti. Za partijo so ti »objektivno« predstavljali potencialno nevarnost za zmago revolucije, zato jih je bilo treba onemogočiti ali celo uničiti.

Tretji, zadnji, del knjige (str. 171–253) prikazuje leta po osvoboditvi, ki so jih ljudje na Idrijskem in Cerkljanskem doživljali predvsem kot osvoboditev izpod dolgoletnega faši-

stičnega jarma, ko so se tudi na tem ožjem območju dogajali preganjanje, zapiranje, internacije, sodni procesi, zaplembe, razlastitve, nacionalizacija in agrarna reforma, nadziranje javnega mnenja in celo zunajsodni poboji. Vse to dogajanje je bilo v obdobju cone B nekoliko manj intenzivno v primerjavi s tistim v osrednji Sloveniji, po priključitvi pa že v okviru uveljavljanja novega družbenega reda brez bistvenih razlik kot drugod po Sloveniji.

Epilog knjige (str. 254–270) je opis obračuna z informbirojevci, iz česar je jasno razvidno, da »revolucija žre svoje otroke«.

Knjiga Sandra Oblaka *Z udarno pestjo*, ki jo lahko imenujemo najmanj poskus sintetičnega prikaza manj znane plati naše polpreteklosti na Idrijskem in Cerkljanskem (Boris Mlakar, Predgovor, str. 14), je zelo poučno branje za mlade in starejše, saj je prava zakladnica številnih podatkov in pomoč v smeri celovitejšega pogleda na osvobodilno gibanje, ki ga ne bi smeli in ga tudi ne pišejo samo zmagovalci, ampak tudi drugi udeleženci tega dogajanja na drugem bregu, ki ni nič manj pomemben za celovito in pravo podobo osvoboditve v duhu objektivne resnice o dogajanju.

Renato Podbersič st.